

ΤΟ ΕΥΡΩΠΑΪΚΟ ΙΔΙΩΤΙΚΟ ΔΙΚΑΙΟ ΣΕ ΔΙΑΔΙΚΑΣΙΑ ΕΞΕΛΙΞΗΣ¹

Οι Θεμελιώδεις Κανόνες του Ευρωπαϊκού Δικαίου των Συμβάσεων (PECL), Οι Πρότυποι Κανόνες (Model Rules) για το Ευρωπαϊκό Ιδιωτικό Δίκαιο και το Κοινό Πλαίσιο Αναφοράς (CFR)

Christian von Bar

Καθηγητής του Πανεπιστημίου του Osnabrueck Γερμανίας

I. Εισαγωγή

1. Είναι για μένα μεγάλη τιμή να μιλήσω σήμερα, εδώ στην Αθήνα, από τη σκοπιά των συντακτών του επιστημονικού Σχεδίου, για τις λειτουργίες του Κοινού Πλαισίου Αναφοράς, του Common Frame of Reference (CFR)². Πριν το πράξω αυτό, πρέπει να προτάξω δύο παρατηρήσεις. Το κείμενο του Σχεδίου, όπως αυτό προδημοσιεύθηκε³, έχει διαμορφωθεί βασιζόμενο στις ιδέες συνολικά περίπου 200 συναδέλφων από όλα τα κράτη - μέλη⁴. Το κείμενο αποτελεί προϊόν 25ετούς εργασίας και επωφελείται, όσον αφορά τα Βιβλία II και III, σημαντικά από τις εργασίες της Επιτροπής Lando⁵. Για το λόγο αυτό δεν μπορεί να αναμένει κανείς ότι όλα τα μέλη των διαφόρων ομάδων εργασίας συμμερίζονται όλες τις δικές μου θέσεις ως προς την αποστολή και τους σκοπούς χρησιμοποίησης του CFR, ανεξαρτήτως του ότι λόγος για ένα τέτοιο Κοινό Πλαίσιο Αναφοράς γίνεται μόλις εδώ και ένα συγκριτικά σύντομο χρονικό διάστημα. Δεν μπορώ επομένως να αποκλείσω ότι ορισμένα από αυτά που πρόκειται να πω, αντικατοπτρίζουν σε κάποια σημεία τη δική μου προσωπική άποψη.

2. Πρέπει επίσης να τονίσω ότι πρέπει να γίνεται πάντα διάκριση μεταξύ του

1. Εισήγηση στο πλαίσιο των συνεδριάσεων κατά την 18η Σύνοδο της Ομάδας Εργασίας για έναν Ευρωπαϊκό Αστικό Κώδικα (Study Group on a European Civil Code), η οποία πραγματοποιήθηκε στην Αθήνα από 11-14 Ιουνίου 2008 με συνδιοργανωτές την Ένωση Αστικολόγων και τον Α΄ Τομέα Ιδιωτικού Δικαίου της Νομικής Σχολής του Παν/μίου Αθηνών.

Μετάφραση του κειμένου στην ελληνική από τη Λέκτορα Αστικού Δικαίου του Τμήματος Νομικής του Πανεπιστημίου Αθηνών κ. Παρασκευή Παπαρσενίου με την επίβλεψη της Επίκ. Καθηγήτριας Αστικού Δικαίου στο ίδιο Τμήμα, κ. Ευγενίας Δακορόνια.

2. Η έκφραση «Common Frame of Reference» είναι ένα δημιούργημα της Ευρωπαϊκής Επιτροπής (COM (2003) final, OJ C 63/1, para 72). Η αρχική ιδέα από πλευράς περιεχομένου ανάγεται σε προτροπή της επιστήμης, βλ. *von Bar/Lando/Swann*, Communication on European Contract Law: Joint Response of the Commission of European Contract Law and the Study Group on a European Civil Code, ERPL 2002, σ. 183-248.

3. *von Bar/Clive/Schulte-Nölke et al.*, Principles, Definitions and Model Rules of European Private Law. Draft Common Frame of Reference (Munich 2008).

4. Περισσότερα στοιχεία στην List of Academic Contributors, ό.π., σ. 41-48.

5. Περισσότερες πληροφορίες υπό http://frontpage.cbs.dk/law/commission_on_european_contract_law/.

ακαδημαϊκού σχεδίου –του *Draft Common Frame of Reference (DCFR)*– και του «πολιτικού» ή «επίσημου» *Common Frame of Reference* (του *CFR*). Αναφορικά με τους σκοπούς του *DCFR* μπορούν τόσο οι συντάκτες του όσο και οι συγγραφείς οποιοδήποτε επιστημονικού κειμένου να εκφρασθούν αυτόνομα: οι λειτουργίες του *CFR* είναι αντιθέτως αντικείμενο μιας στην απαρχή της ευρισκόμενης εντατικής δημόσιας πολιτικής συζήτησης, στην οποία εμείς, καθώς και κάθε άλλος επίσης, μπορούμε μόνο να ελπίζουμε ότι θα εισακουσθούν οι δεήσεις μας. Τους σκοπούς του *DCFR* τους εκθέσαμε στην Εισαγωγή του *Interim Outline Edition*⁶, οι πιθανές λειτουργίες του *CFR* διαγράφονται σταδιακά.

II. *DCFR* και *CFR*

3. Η διάκριση μεταξύ *DCFR* και *CFR* ενδείκνυται όχι μόνο εξαιτίας αυτών των αυτονόητων επισημάνσεων, αλλά και για μια σειρά από επιπλέον λόγους. Διότι πρώτον υπάρχουν μεν πολλές ενδείξεις αυτή τη στιγμή ότι θα υπάρξει πράγματι ένα Κοινό Πλαίσιο Αναφοράς, όμως απολύτως σίγουρο δεν είναι με κανένα τρόπο. Το Κοινοβούλιο στέλνει πολύ θετικά⁷ και το Συμβούλιο στέλνει κατά κύριο λόγο θετικά μηνύματα⁸, αλλά ως προς την κατάσταση κατά τη διαδικασία αποφάσεων εντός της Επιτροπής μας είναι λίγα ακόμη προς το παρόν γνωστά. Πιθανόν αυτή να υποβάλει το έτος 2009 μια Λευκή Βίβλο. Ορισμένα θα εξαρτηθούν εκτός αυτού και από το αν θα καταφέρουμε με το Σχέδιό μας να ξεπεράσουμε λίγο ως πολύ αλώβητοι το πυροτέχνημα των ακαδημαϊκών τοποθετήσεων, οι οποίες θα συνοδεύσουν το *DCFR*.

4. Δεύτερον είναι για εμάς, τους συντάκτες του Σχεδίου, ιδιαίτερα σημαντικό να τονίσουμε ότι τα δικά μας «Principles, Definitions and Model Rules of European Private Law» στέκονται στα δικά τους πόδια: είναι επίσης, αλλά ακριβώς όχι μόνο ένα «Draft Common Frame of Reference». Επιθυμούμε να δημιουργήσουμε ένα

6. Ο.π., (υποσ. 4), σ. 6-8; σ. 29-37.

7. Το τελευταίο ψήφισμα για το Ευρωπαϊκό Δίκαιο των Συμβάσεων φέρει τη χρονολογία της 12ης Δεκεμβρίου 2007 (για αυτό μεταξύ άλλων *Schmidt-Kessel*, Νέα από τις Βρυξέλλες, GPR 2008, 50-51). Ένα νέο ψήφισμα του Κοινοβουλίου αναμένεται ακόμη πριν το διάστημα των θερινών διακοπών.

8. Το Συμβούλιο των Υπουργών Δικαιοσύνης και Εσωτερικών έλαβε την 18η Απριλίου 2008 μια σημαντική απόφαση ως προς το *CFR*. Υποστηρίζει ομόφωνα την ανάπτυξη ενός Κοινού Πλαισίου Αναφοράς για το γενικό δίκαιο των συμβάσεων με συμπερίληψη και του δικαίου προστασίας του καταναλωτή. Το *CFR* οφείλει να λειτουργήσει ως ένα εργαλείο για καλύτερη νομοθεσία σε κοινοτικό επίπεδο και να αποτελέσει πηγή έμπνευσης για τους εθνικούς νομοθέτες. «This Council position does not in any way prejudge the future work on the Common Frame of Reference within the Council or the discussions on all relevant aspects which will take place at a later stage. Nor does it in any way prejudge a discussion on the need or the possibility of a legal basis for the Common Frame of Reference» (Παραπομπές στις ως τώρα διαθέσιμες πηγές του Διαδικτύου ανευρίσκονται στον Remien, Σκοπός, περιεχόμενο, πεδίο εφαρμογής και έννομα αποτελέσματα του Κοινού Πλαισίου Αναφοράς: Μια πρώτη ανάλυση της θέσης του Συμβουλίου των Υπουργών Δικαιοσύνης από 18.4.2008, GPR 2008, 124-128).

πανευρωπαϊκό Restatement του ιδιωτικού δικαίου της αγοράς, να του προσδώσουμε μια συστηματική «εικόνα ως προς αυτό» και να χρησιμοποιήσουμε την τελευταία έτσι ώστε να δώσουμε νέα ώθηση στην ακαδημαϊκή διδασκαλία. Αν το CFR μπορεί ή οφείλει να έχει παρόμοιες λειτουργίες, δεν είμαστε σε θέση ακόμη προς το παρόν να εκτιμήσουμε. Ανάλογα ισχύουν για τη λειτουργία του DCFR, να απεικονίσουμε πλήρως τη σημερινή κατάσταση εξέλιξης του ιδιωτικού δικαίου σε μια στιγμιαία λήψη για την παρούσα και για τις επερχόμενες γενιές και να την καταστήσουμε προσιτή με αυτόν τον τρόπο σε περαιτέρω έρευνα.

5. Ένα τρίτο σημείο αφορά το γεγονός ότι δεν γνωρίζουμε αν «πίσω από τα πολιτικά παρασκήνια» έχει ήδη διαμορφωθεί ένα είδος γνώμης ως προς την εξωτερική μορφή του CFR. Αλλά ας υποθέσουμε εν πρώτοις ότι θα υπάρξει ένα πολιτικό CFR και ας υποθέσουμε στη συνέχεια ότι αυτό πρόκειται να δημοσιευθεί στο Τμήμα C της επίσημης Εφημερίδας –με ποια περιεχόμενα πρόκειται άραγε να δημοσιευθεί εκεί; Με ή χωρίς καθοδηγητικές αρχές (*guiding principles*) και ορισμούς, με ή χωρίς σχόλια και δικαιοσυγκριτικές παρατηρήσεις; Αν αποφασιζόταν η εκάστοτε εκτεταμένη απόδοση, τότε το CFR, ακόμη και αν όφειλε να μοιάσει ακόμη και κατά το ήμισυ στο δικό μας DCFR, θα επρόκειτο να υπερκεράσει ως προς την έκταση κατά εντυπωσιακό τρόπο τα έως τώρα πλέον εκτεταμένα κείμενα της επίσημης Εφημερίδας –εκείνα του προϋπολογισμού–. Διότι η πλήρης απόδοση του δικού μας DCFR θα περιλαμβάνει κατά πάσα πιθανότητα πολύ περισσότερες από 5.000 σελίδες. Αν αντιθέτως τα σχόλια και οι υποδείξεις ως προς την κατάσταση της νομοθεσίας των κρατών - μελών δεν ανευρίσκονταν στο «πολιτικό» CFR, (ποιος αλήθεια εκτός από εμάς τους συντάκτες θα όφειλε να αναλάβει την ευθύνη για αυτήν⁹);, τότε θα μετατοπιζόταν ένα όχι και τόσο ευκαταφρόνητο τμήμα των λειτουργιών αυτών των κειμένων από το CFR πάλι πίσω στο DCFR.

6. Διότι πάντοτε υποστηρίζαμε ότι δεν έχει σημασία μόνο να παρουσιασθούν στον κοινοτικό νομοθέτη, στους εθνικούς νομοθέτες και στους δικαστές και των δύο χώρων (κοινοτικού και εθνικού) πρότυπες ρυθμίσεις, αλλά εξίσου σημαντικό είναι να τεθούν στη διάθεσή τους ουσιώδεις πληροφορίες ως προς το υπόβαθρο των ρυθμίσεων αυτών. Αν το κοινοτικό δίκαιο θέλει να ενσωματωθεί αρμονικά στις έννομες τάξεις των κρατών - μελών και αφενός να μην προκαλέσει αθέλητα κενά, αφετέρου όμως ούτε και να επέμβει πέραν του αναγκαίου στο εθνικό δίκαιο, τότε έχει σημασία να γνωρίζει κανείς, τι επιτρέπεται στον κοινοτικό νομοθέτη να θεωρεί σιωπηρά ως εθνικό δίκαιο και τι πολύ απλά για αυτό το λόγο δεν πρέπει να καταστεί κοινοτικό κεκτημένο (*acquis communautaire*), διότι είναι ήδη κοινό κεκτημένο (*acquis commun*) και μπορεί να παραμείνει τέτοιο. Μια από τις σημαντικές λειτουργίες του δικού μας DCFR είναι με άλλα λόγια ότι θα προσφέρει σε κάθε ενδι-

9. Το Copyright αναφορικά με τα σχόλια και τις δικαιοσυγκριτικές παρατηρήσεις ανήκει στις ομάδες των ερευνητών· έχουν ωστόσο συναφθεί μέχρι τώρα ειδικές συμφωνίες με την Επιτροπή.

αφερόμενο ένα δικαιοσυγκριτικό υλικό, το οποίο μέχρι τώρα δεν υπάρχει ακόμη σε τέτοιο βαθμό πυκνότητας και έκτασης¹⁰. Αν αυτό θα καταστεί επίσης και τμήμα του CFR, ιδίως στην περίπτωση που το CFR θα απέκλινε σημαντικά από το δικό μας DCFR, δεν είμαι σε θέση να πω. Ακόμη δεν είναι όλα προς το παρόν πράγματι ήδη μελετημένα· θα έρθει σύντομα το πλήρωμα του χρόνου ώστε να αποκτήσουμε μια σαφή εικόνα γύρω από το πώς μπορεί να προστατευθεί το δικαιοσυγκριτικό υλικό, το οποίο συγκεντρώθηκε μετά από πολυετή προσπάθεια και με επένδυση σημαντικών δημόσιων πόρων, από το να καταστεί παρωχημένο.

7. *Τέταρτο* και *τελευταίο*, είναι για μένα ιδιαίτερα σημαντικό να τονίσω, ότι το δικό μας DCFR απολύτως συνειδητά εκτείνεται από πλευράς αντικειμένου κατά πλάτος, δηλαδή δεν αφορά μόνο στο γενικό δίκαιο των συμβάσεων ή μόνο στο δίκαιο των καταναλωτικών συμβάσεων, αλλά αποτολμά να προχωρήσει περαιτέρω στο δίκαιο των κατ' ιδίαν «ιδιαιτέρων» μορφών συμβάσεων και στο δίκαιο των εξωσυμβατικών ενοχών¹¹, και ότι η τελική έκδοση (final edition)¹², η οποία θα τεθεί υπόψη σας (ευελπιστούμε) σε ένα χρόνο θα καλύπτει ακόμη και πτυχές του εμπραγματικού δικαίου. Όποια και αν είναι η γνώμη σας για την προσέγγισή μας, καθώς και η γνώμη εκείνων που πρέπει να λάβουν τις πολιτικές αποφάσεις για την έκταση από πλευράς αντικειμένου του CFR, θα συμφωνήσετε μαζί μου ότι η έκταση

10. Βλ. ως προς αυτή τη μέριμνα του DCFR τώρα και *McGuire*, Το Κοινό Πλαίσιο Αναφοράς: ένα πρώτο ακαδημαϊκό Σχέδιο, *ecolex* 2008, 493-496.

11. Οι σχετικές προπαρασκευαστικές εργασίες δημοσιεύθηκαν ή αντιστοίχως πρόκειται να δημοσιευθούν στα Principles of European Law (PEL), σειρά του Study Group on a European Civil Code. Μέχρι στιγμής έχουν εκδοθεί: Principles of European Law, Study Group on a European Civil Code. Service Contracts (PEL SC). Prepared by *Maurits Barendrecht, Chris Jansen, Marco Loos, Andrea Pinna, Rui Cascão, Stéphanie van Guljik* (Sellier, Bruylant, Staempfli, Oxford University Press 2006); Principles of European Law. Study Group on a European Civil Code. Benevolent Intervention in Another's Affairs (PEL Ben.Int.). Prepared by *Christian von Bar* (Sellier, Bruylant, Staempfli, Oxford University Press 2006); Principles of European Law, Study Group on a European Civil Code. Commercial Agency, Franchise and Distribution Contracts (PEL CAFDC). Prepared by *Martijn W. Hesselink, Jacobien W. Rutgers, Odavia Bueno Díaz, Manola Scotton and Muriel Veldmann* (Sellier, Bruylant, Staempfli, Oxford University Press 2006); Principles of European Law, Study Group on a European Civil Code. Personal Security (PEL Pers.Sec.), Prepared by *Ulrich Drobnig* (Sellier, Bruylant, Staempfli, Oxford University Press 2007); Principles of European Law, Study Group on a European Civil Code. Lease of Goods (PEL LG), Prepared by *Kåre Lilleholt, Anders Victorin, Andreas Fötschl, Berte-Elen R. Konow, Andreas Meidell and Amund Bjøranger Tørum* (Sellier, Bruylant, Staempfli, Oxford University Press 2008) and Principles of European Law, Study Group on a European Civil Code. Principles of European Law on Sales (PEL S). Prepared by *Ewoud Hondius, Viola Heutger, Christoph Jeloschek, Hanna Sivesand and Aneta Wiewiorowska* (Sellier, Bruylant, Staempfli, Oxford University Press 2008). Έξι επιπλέον τόμοι πρόκειται να ακολουθήσουν στα έτη 2008 και 2009.

12. Επιχειρούμε μια διάκριση μεταξύ της final outline και της full and final edition. Η πρώτη θα αποτελέσει μια επιπλέον άδεια έκδοση των model rules, ενώ η δεύτερη θα αποτελεί μια πλήρη έκδοση με σχόλια και δικαιοσυγκριτικές παρατηρήσεις. Και οι δύο εκδόσεις έχουν προγραμματισθεί για το έτος 2009.

από πλευράς αντικειμένου του CFR πρέπει να έχει επίδραση στις λειτουργίες του. Γιατί όσο μικρότερη είναι η έκτασή του, τόσο λιγότεροι είναι και οι σκοποί που μπορεί να εκπληρώσει. Αυτό καθίσταται μεταξύ άλλων έκδηλο σε αυτό, που εγώ επιθυμώ να αποκαλώ λειτουργία διαμόρφωσης του συστήματος του DCFR (ή αντιστοίχως του CFR). Σήμερα έχουμε μια κατά προσέγγιση σαφή ιδέα αναφορικά μόνο με το τι «είναι» δίκαιο των συμβάσεων στο ευρωπαϊκό πλαίσιο εκφοράς, ακριβώς για το λόγο ότι τα Principles of European Contract Law έχουν συμβάλει αποφασιστικά στην αποσαφήνιση αυτής της έννοιας¹³. Σε πολλούς περιφερειακούς τομείς, που δεν ήταν το κύριο αντικείμενο της επεξεργασίας, άφησαν βεβαίως ασάφειες, ιδίως στα όρια με το δίκαιο των εξωσυμβατικών ενοχών. Το να αποτυπώσουμε τα όρια αυτά με μεγαλύτερη ακρίβεια, το να προσδώσουμε όχι μόνο στο δίκαιο των συμβάσεων, αλλά και στο ενοχικό δίκαιο ένα ευρωπαϊκό περίγραμμα, το να προσδιορίσουμε το πεδίο εφαρμογής του νομοθετημένου ενοχικού δικαίου και των υποδιαιρέσεών του, όλα αυτά είναι εκφάνσεις αυτής της λειτουργίας διαμόρφωσης του συστήματος, και το ίδιο ισχύει για τη σύνδεση του *acquis communautaire*, που αφορά το δίκαιο προστασίας του καταναλωτή, με το γενικό αστικό δίκαιο σε ένα ενιαίο και συνεκτικό κείμενο. Όσο περισσότερο θα συρρικνωνόταν το πολιτικό CFR, τόσο λιγότερο θα ήταν σε θέση να συμβάλει σε αυτήν την λειτουργία. Εμείς, οι συντάκτες του DCFR, θα μπορούσαμε μόνο να ελπίζουμε σε σχέση με ένα στενό από πλευράς αντικειμένου CFR, ότι το πρώτο θα παραμείνει πραγματικά, χωρίς οποιαδήποτε κανονιστική βάση, ως ένα είδος «εξωτερικού πλαισίου αναφο-

13. *Ole Lando and Hugh Beale* (eds.), Principles of European Contract Law Parts I and II, Prepared by the Commission on European Contract Law (The Hague 1999); *Ole Lando, Eric Clive, André Prüm and Reinhard Zimmermann* (eds.), Principles of European Contract Law Part III (The Hague, London and Boston 2003). Τα PECL έχουν μεταφραστεί στη γαλλική γλώσσα (*Principes du droit européen du contract. Version française préparée par Georges Rouhette, avec le concours de Isabelle de Lamberterie, Denis Tallon et Claude Witz, Droit privé comparé et européen, vol. 2, Paris 2003*); στη γερμανική γλώσσα (*Grundregeln des Europäischen Vertragsrechts, Teile I und II, Kommission für Europäisches Vertragsrecht. Deutsche Ausgabe von Christian von Bar und Reinhard Zimmermann, München 2002; Grundregeln des Europäischen Vertragsrechts Teil III, Kommission für Europäisches Vertragsrecht. Deutsche Ausgabe von Christian von Bar und Reinhard Zimmermann, München 2005*); στην ιταλική γλώσσα (*Commissione per il Diritto Europeo dei Contratti. Principi di Diritto Europeo dei Contratti, Parte I & II, Edizione italiana a cura di Carlo Castronovo, Milano 2001; Commissione per il Diritto Europeo dei Contratti. Principi di Diritto Europeo dei Contratti, Parte III. Edizione italiana a cura di Carlo Castronovo, Milano 2005*) και στην ισπανική γλώσσα (*Principios de Derecho Contractual Europeo, Partes I y II. Edición española a cargo de Pilar Barres Benloch, José Miguel Embid Irujo, Fernando Martínez Sanz, Madrid 2003*). Ο *Matthias Storme* έχει μεταφράσει τα άρθρα των Τμημάτων I-III στα ολλανδικά (*Tijdschrift voor privaatrecht 2005, 1181-1241*); οι *M.-A. Zachariasiewicz und J. Beldowski* έχουν μεταφράσει τα άρθρα των Τμημάτων I και II (*Kwartalnik Prawa Prywatnego 3/2004, 814-881*) και οι *J. Beldowski und A. Koziol* τα άρθρα του Τμήματος III στα πολωνικά (*Kwartalnik Prawa Prywatnego 3/2006, 847-859*).

ράς», το οποίο κατά τη μεταγενέστερη περαιτέρω εξέλιξη και την ερμηνεία του «εσωτερικού πλαισίου αναφοράς» θα ληφθεί και πάλι ως βάση περίσκεψης. Με άλλα λόγια απομένουν ακόμη εν ενεργεία μια σειρά από εργοτάξια· το ευρωπαϊκό ιδιωτικό δίκαιο ωριμάζει μόνο σταδιακά.

III. Οι λειτουργίες του CFR

8. Ποιες λειτουργίες θα όφειλε λοιπόν να έχει το πολιτικό Κοινό Πλαίσιο Αναφοράς; Φαίνεται σίγουρο ότι αυτό, τουλάχιστον για ένα προβλεπόμενο χρονικό διάστημα, δεν θα μπορέσει να διατηρήσει την λειτουργία που του αποδόθηκε, να θέσει δηλ. τη βάση για έναν ευρωπαϊκό κώδικα των συμβάσεων ή ακόμη και για έναν ευρωπαϊκό αστικό κώδικα. Η λέξη «Ευρωπαϊκός Αστικός Κώδικας» μοιάζει να έχει πια καταστεί μια «απαγορευμένη» λέξη, η οποία σε κάθε περίπτωση πρέπει να αποφευχθεί. Προσωπικά με λυπεί αυτή η εξέλιξη, όχι από ιδεολογικούς, αλλά από καθαρά πρακτικούς λόγους¹⁴. Λυπάμαι επίσης που σε αυτό το πλαίσιο δεν φαίνεται σχεδόν κανένας να κάνει σκέψεις για την έννοια του «Κώδικα», η οποία όμως ήταν προ πολλού διαδεδομένη στα πλέον διαφορετικά αντικείμενα της ύλης του κοινοτικού δικαίου¹⁵. Αλλά τα πράγματα δεν μπορούν να κινηθούν γρηγορότερα. Παρά όλα αυτά πιστεύω ότι το λήμμα «European Civil Code» δεν θα εξαφανισθεί ποτέ ολοσχερώς από τη σκέψη των Ευρωπαίων νομικών και ότι αυτό ήδη μέχρι τώρα συνέβαλε κατά πολύ στο να μπορέσουν να τύχουν μιας αναλογικά μεγάλης προσοχής οι εργασίες των ακαδημαϊκών δικτύων.

9. Πιο ρεαλιστική είναι σε κάθε περίπτωση η «toolbox function», η λειτουργία του CFR ως εργαλειοθήκης¹⁶. Την εικόνα της εργαλειοθήκης για τη νομοθεσία δεν

14. Δικαίως παρατηρεί προσφάτως πάλι ο *Honsell*, Η διάβρωση του Ιδιωτικού δικαίου από το Ευρωπαϊκό δίκαιο, ZIP 2008, 621, 630, ότι ένας Ευρωπαϊκός Αστικός Κώδικας θα προσέφερε ενόψει των κοινών καταβολών στο ευρωπαϊκό *ius commune* την ευκαιρία για τη διατήρηση του δογματικού επιπέδου των ευρωπαϊκών ιδιωτικών εννόμων τάξεων, «το οποίο οι σηματικές και αποσπασματικές Οδηγίες της ΕΚ για το ιδιωτικό δίκαιο αφήνουν δυστυχώς εντελώς αναξιοποίητο».

15. Ορισμένα εντυπωσιακά παραδείγματα προσφέρουν ο Κανονισμός ΕΟΚ αριθμ. 2913/1992 του Συμβουλίου της 12ης Οκτωβρίου 1992 περί θεσπίσεως Κοινοτικού Τελωνειακού Κώδικα, η Οδηγία 2001/83/ΕΚ του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου και του Συμβουλίου της 6ης Νοεμβρίου 2001 περί Κοινοτικού Κώδικα για τα φάρμακα που προορίζονται για ανθρώπινη χρήση, η Οδηγία 2001/82/ΕΚ του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου και του Συμβουλίου της 6ης Νοεμβρίου 2001 περί Κοινοτικού Κώδικα για τα κτηνιατρικά φάρμακα, ο Κανονισμός ΕΚ αριθμ. 562/2006 του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου και του Συμβουλίου της 15ης Μαρτίου 2006 για τη θέσπιση του Κοινοτικού Κώδικα σχετικά με το καθεστώς διέλευσης προσώπων από τα σύνορα (Κώδικας Συνόρων του Σένγκεν), καθώς και το Παράρτημα στο Σχέδιο Πρότασης για τη ρύθμιση του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου και του Συμβουλίου για την εγκαθίδρυση ενός Κοινοτικού Κώδικα για τις θεωρήσεις διαβατηρίων: Summary Impact Assessment {COM(2006) 403 final} {SEC(2006) 957}.

16. Για πρώτη φορά αναφέρεται στην Ανακοίνωση της Επιτροπής προς το Κοινοβούλιο και το Συμβούλιο αναφορικά με το ευρωπαϊκό δίκαιο των συμβάσεων της 11ης Οκτωβρίου 2004 («The revis-

θέλω να σχολιάσω περαιτέρω· υπάρχουν σίγουρα πιο πετυχημένες εικόνες. Αλλά εκπληρώνει μια αποστολή, η οποία είναι ιδιαίτερα σημαντική για πολλούς: Αποσκοπεί να αποσαφηνίσει από πολιτική σκοπιά ότι με το CFR δεν θα συνέχεται καμία νομική δεσμευτική ενέργεια, ούτε για τον κοινοτικό νομοθέτη, ούτε για τον εθνικό νομοθέτη, ούτε για οποιονδήποτε άλλον. Έτσι αίρονται όλα τα προβλήματα αρμοδιότητας για τα καταστατικά όργανα της Κοινότητας, αλλά μπορεί κανείς φυσικά να αναρωτηθεί, γιατί τότε και μάλιστα υπό αυτή την προϋπόθεση έχει δημιουργηθεί τόσο μεγάλη αναταραχή γύρω από το CFR. Το ότι αυτό «μπορεί» να λειτουργήσει ως πηγή έμπνευσης για την εθνική νομοθεσία και να ληφθεί υπόψη από τον κοινοτικό νομοθέτη, είναι επιδοκιμαστέο. Αλλά αν ο κοινοτικός νομοθέτης δεν «πρέπει» να λάβει υπόψη το CFR ή τουλάχιστον δεν «οφείλει» να το λάβει υπόψη, τότε αναβάλλουμε το δυναμικό μας ως προς την προσέγγιση των νομοθεσιών πραγματικά για πολύ καιρό¹⁷. Σημαντικό είναι ωστόσο ότι στη μελλοντική κοινοτική νομοθεσία για το ιδιωτικό δίκαιο θα καταλήξει από συνήθεια να αναφέρονται οι αιτιολογικές σκέψεις στο CFR.

10. Η εντύπωσή μου είναι ότι η πεποίθηση για το δυναμικό, το οποίο ενυπάρχει στο DCFR ή αντιστοίχως στο CFR για τη δημιουργία ενός ευρωπαϊκού ιδιωτικού δικαίου, τότε μόνο θα αναπτυχθεί πλήρως, όταν οι συμμετέχοντες εγκαταλείψουν το μάλλον αναίμακτο επίπεδο της αφηρημένης πολιτικής συζήτησης και στραφούν προς τα συγκεκριμένα περιεχόμενά του¹⁸. Η γενική πολιτική κατάσταση μπορεί τότε για άλλη μια φορά να αλλάξει ριζικά. Αν οι προτάσεις θεωρηθούν αποδεκτές ή πάντως επιδεκτικές και άξιες βελτίωσης, τότε θα οφείλουμε να προχωρήσουμε με θάρρος μπροστά, αν όμως απορριφθούν ως προς το περιεχόμενο, τότε σε τίποτε δεν ωφελεί ούτε και η ευρισκόμενη στο προσκήνιο μη δεσμευτικότητα· ακόμη και ένα μη δεσμευτικό CFR δεν θα οφείλαμε να το φέρουμε στον κόσμο πάνω σε μια τέτοια βάση.

11. Αλλά φυσικά επιδιώκεται κάτι. Αυτό που επιδιώκεται δεν αναφέρεται μόνο σε ζητήματα νομικής αισθητικής, ούτε επίσης «μόνο» στη βελτίωση της εσωτερικής συνοχής του *acquis* από πλευράς δικαίου του καταναλωτή. Πρόκειται μεταξύ άλλων για την επιδίωξη δημιουργίας μιας επιπρόσθετης, επιλέξιμης ευρωπαϊκής *lex contractus*¹⁹, προκειμένου να ελευθερώσουμε και πάλι την κοινή αγορά από την

ion of the *acquis*: the way forward», COM(2004) 651 final, προσβάσιμο στην ηλεκτρονική διεύθυνση http://europa.eu.int/eur-lex/de/com/cnc/de_cnc_month_2004_10.html).

17. Το ζήτημα της δεσμευτικότητας του CFR φαίνεται να είναι ένα από τα κύρια σημεία της πολιτικής συζήτησης εντός του Συμβουλίου.

18. Μια πρώτη, αν και όχι ως προς κάθε σχέση πειστική προσέγγιση προς αυτή την κατεύθυνση βρίσκουμε στους *Eidenmüller/Faust/Grigoleit/Jansen/Wagner/Zimmermann*, Το Κοινό Πλαίσιο Αναφοράς για το Ευρωπαϊκό Ιδιωτικό Δίκαιο, JZ 2008, 529-550.

19. Υπό τους κανόνες της Σύμβασης της Ρώμης για τις Συμβατικές Ενοχές («Ρώμη I») η ιδιωτική αυτονομία απέκτησε μεν εντωμεταξύ ιδιαίτερη σημασία και εκτός του δικαίου των συμβάσεων, εντούτοις δεν ανευρίσκονται εκεί πουθενά αναφορές στο ζήτημα, αν από αυτούς θα μπορούσαν να επωφελη-

παγίδα, στην οποία οδηγήθηκε με ελιγμούς μέσω της σχεδόν γενικής σύνδεσης προς το δίκαιο της συνήθους διαμονής του καταναλωτή. Για τα πολλά μικρά κράτη - μέλη της Κοινότητας είναι π.χ. ένα τεράστιο πρόβλημα, όταν οι τουριστικές επιχειρήσεις αποφεύγουν τα κράτη αυτά, γιατί δεν αξίζει να μεταφράσουν τους γενικούς όρους συναλλαγών για έναν μικρό κύκλο εν δυνάμει πελατών σε «εξωτικές» γλώσσες. Εξαγωγικές επιχειρήσεις από τα κράτη αυτά δεν έχουν ούτε ακόμη και στο επίπεδο των αμιγώς επαγγελματικών τους συναλλαγών (B2B) σχεδόν ποτέ την ευκαιρία να συνομολογήσουν ως εφαρμοστέο το δικό τους δίκαιο και για το λόγο αυτό είναι ακριβώς οι αποκαλούμενες «μικρές» χώρες εκείνες που υποστηρίζουν ιδιαίτερος την ιδέα ενός Προαιρετικού Εργαλείου. Το δίκαιο των ασφαλειών δεν έχει αποκτήσει ακόμη τα κατάλληλα εργαλεία για το διασυνοριακό εμπόριο και τη διασυνοριακή πίστωση. Μικρές και μεσαίες επιχειρήσεις δεν μπορούν να αντεπεξέλθουν στη χρονοβόρα και κοστοβόρα αναζήτηση του αλλοδαπού δικαίου. Αυτό το τμήμα της οικονομίας δεν αφήνει καμία αμφιβολία ότι δεν θα μπορέσει να εξαντλήσει τις δυνατότητες της κοινής αγοράς χωρίς ένα εύχρηστο κοινό δικαιοϋλικό πλαίσιο²⁰.

12. Το ιδιωτικό διεθνές δίκαιο και το δίκαιο της αναγνώρισης των αλλοδαπών δικαστικών αποφάσεων δεν προσφέρουν στην κοινή αγορά μακροπρόθεσμες λύσεις, ακόμη και αν αυτά τα αντικείμενα ύλης ενοποιηθούν περαιτέρω. Τα μέσα τους είναι απλώς ακατάλληλα να εγγυηθούν την απαιτούμενη έννομη προστασία στην κοινή αγορά. Στο πλαίσιο μιας συλλογής γερμανόφωνου υλικού αναφορικά με το αλλοδαπό ιδιωτικό και δικονομικό δίκαιο²¹ παρατήρησα ότι σε μια διαδρομή είκοσι χρόνων γερμανικής νομολογίας δεν υπήρξαν περισσότερες από περίπου 2.500 δημοσιευμένες αποφάσεις κρατικών δικαστηρίων, οι οποίες εκδόθηκαν με βάση το αλλοδαπό δίκαιο. Οι περισσότερες προέρχονται από το χώρο του οικογενειακού και

θούν και τα ευρωπαϊκά συστήματα των πρότυπων κανόνων. Το ζήτημα αυτό συζητήθηκε για πρώτη φορά στο πλαίσιο της νήφησης της Σύμβασης της Ρώμης I. Καθώς και τα δύο αυτά συστήματα κανόνων εξαιτίας ήδη των διαδεδομένων, παρακολουθηματικών της σύμβασης συνδέσμων στο νομοθετημένο ενοχικό δίκαιο βρίσκονται σε στενή αλληλεξάρτηση, θα πρέπει τα ζητήματα που άπτονται του ιδιωτικού διεθνούς δικαίου να τύχουν για άλλη μια φορά ενδελεχούς μελέτης.

20. Αυτό προέκυψε ήδη νωρίς από μια μελέτη της δικηγορικής εταιρείας Clifford Chance (διαθέσιμη υπό <http://www.cliffordchance.com/showimage/showimage.aspx?LangID=UK&binaryname=/clifford%20chance%20survey%20european%20contract%20law1.pdf>) και ανταποκρίνεται επίσης στα αποτελέσματα μιας δημοσκοπήσης που έγινε στο πλαίσιο εκφοράς της μελέτης μας ως προς τις αλληλεπιδράσεις μεταξύ του δικαίου των συμβάσεων, του αδιοπρακτικού και του εμπραγμάτου δικαίου (von Bar and Drobnig, *The Interaction of Contract Law and Tort and Property Law in Europe*, Μόναχο 2004). Εντοπιστικά αποτελέσματα δημοσκοπήσεων ανευρίσκονται επίσης και στο μόλις δημοσιευθέν από την Επιτροπή Ευρωβαρόμετρο (http://ec.europa.eu/public_opinion/archives/eb_special_en.htm), σύμφωνα με το οποίο το 57% του πληθυσμού στα κράτη - μέλη τάσσεται υπέρ ενός ευρωπαϊκού δικαίου των συμβάσεων.

21. von Bar, *Αλλοδαπό ιδιωτικό και δικονομικό δίκαιο στη γερμανική γλώσσα* (6. έκδ. Κολωνία 2006; 7. έκδ. στο τυπογραφείο)

κληρονομικού δικαίου και ακόμη και εδώ αφορούν κατά κύριο λόγο περιπτώσεις με αναφορά σε χώρες, οι οποίες δεν αποτελούν κράτη - μέλη της Ευρωπαϊκής Ένωσης. Ο αντίστοιχος αριθμός για το δίκαιο των συμβάσεων ανέρχεται, σε σχέση με τα κράτη - μέλη, σε 125 αποφάσεις! Πιστεύω ότι πρέπει να εξηγήσουμε το δραματικά χαμηλό αυτό αριθμό προς την κατεύθυνση ότι η λύση του ιδιωτικού διεθνούς δικαίου στο δίκαιο των συμβάσεων απλώς δεν λειτουργεί. Είναι απαραίτητο να φτάσουμε στην εφαρμογή της *lex fori* και ακριβώς αυτό θα ήταν το τεχνικό αποτέλεσμα της εξέλιξης ενός Προαιρετικού Εργαλείου. Μόνο που από πλευράς αντικειμένου δεν επιτρέπεται αυτό να είναι τόσο στενό, γιατί διαφορετικά δεν θα μετρίαζε έτσι τα νομικά προβλήματα της εφαρμογής του δικαίου, αλλά θα τα πολλαπλασίαζε με γεωμετρική πρόοδο. Προσθέτω ότι το επονομαζόμενο Προαιρετικό Εργαλείο μπορεί να δημιουργηθεί ακόμη με ένα ευλόγως ευρέως προσανατολισμένο CFR, ακόμη και αν το τελευταίο δεν προοριζόταν να αποκτήσει ένα ιδιαίτερο νομικό καθεστώς. Αυτό ισχύει ανεξαρτήτως από την κανονιστική σημασία που πρέπει να αποδοθεί στη μετατόπιση του άρθρου 3 παρ. 2 του πρώην Σχεδίου στις αιτιολογικές σκέψεις του τελικού κειμένου της Σύμβασης της Ρώμης για τις Συμβατικές Ενοχές («Ρώμη Ι»)²². Γιατί αν το CFR (όπως και το δικό μας DCFR) θα όφειλε να περιλάβει ήδη και το (ημι)αναγκαστικό ιδιωτικό καταναλωτικό δίκαιο, τότε η διάκριση μεταξύ αφενός αυτονομίας των μερών από πλευράς δικαίου των συγκρούσεων και αφετέρου ιδιωτικής αυτονομίας από πλευράς ουσιαστικού δικαίου θα ήταν σχεδόν ανέφικτη.

13. Η λειτουργία του CFR ως εργαλειοθήκης (toolbox) δεν έχει μόνο, όπως ειπώθηκε ήδη, ως αποδέκτη τον κοινοτικό νομοθέτη, καθώς σε αυτήν αποδίδεται δικαίως η λειτουργία της και ως πηγής έμπνευσης για τον εθνικό νομοθέτη. Στην πρώτη περίπτωση θα μπορούσε να πει κανείς ότι πρόκειται για μια εκ των άνω προς τα κάτω προσέγγιση (top-down-approach), στη δεύτερη για μια εκ των κάτω προς τα άνω (bottom-up)-απαρχή ευρωπαϊκής προσέγγισης των εθνικών νομοθεσιών. Το γεγονός ότι η τελευταία αυτή προσέγγιση δεν είναι σε καμία περίπτωση μη ρεαλιστική, καταδεικνύεται από μια σειρά νεότερων εξελίξεων· σχεδόν όλοι οι συντάκτες νέων ενοχικών ή αστικών κωδίκων χρησιμοποίησαν τα PECL²³, και έχουμε βάσιμο λό-

22. Η αιτιολογική σκέψη 13 της Σύμβασης Ρώμης Ι έχει στην τελική της μορφή την ακόλουθη διατύπωση: «Αυτός ο Κανονισμός δεν εμποδίζει τους διαδίκους (τα μέρη) να αναφέρονται στη σύμβασή τους σε ένα μη κρατικό σύστημα κανόνων ή σε μια διεθνή Σύμβαση». Και η αιτιολογική σκέψη 14 προσθέτει: «Αν η Κοινότητα ήθελε προβεί σε μια κατάλληλη νομική πράξη στη διατύπωση κανόνων του ουσιαστικού δικαίου των συμβάσεων, συμπεριλαμβανομένων και των συμβατικών τυποποιημένων όρων, τότε μπορεί σε μια τέτοια νομική πράξη να υπάρξει η πρόβλεψη ότι οι διάδικοι (τα μέρη) μπορούν να αποφασίσουν να εφαρμόσουν αυτούς τους κανόνες». Η αιτιολογική σκέψη 13 αφορά προφανώς (μεταξύ άλλων) το CFR, η αιτιολογική σκέψη 14 το Προαιρετικό Εργαλείο.

23. Αυτό ισχύει τώρα και πάλι για το Σχέδιο Vékás για έναν νέο ουγγρικό Αστικό Κώδικα: *Vékás, Lajos, Szakértői Javaslat az új Polgári Törvénykönyv tervezetéhez* (Budapest 2008).

γο να υποθέσουμε ότι το ίδιο θα συμβεί και με το DCFR²⁴. Ένα πολιτικό CFR θα προκαλούσε φυσικά μια πολύ μεγαλύτερη ώθηση προσέγγισης των εθνικών νομοθεσιών, ένα είδος μάλιστα πίεσης για την προσέγγιση των εθνικών νομοθεσιών.

14. Ένα Πλαίσιο Αναφοράς δεν είναι ωστόσο μόνο ένα Πλαίσιο Αναφοράς για το νομοθέτη. Θα όφειλε να γίνει επίσης ένα Πλαίσιο Αναφοράς και για τους υπόλοιπους συντελεστές της νομικής σκηνής. Αυτό ισχύει καταρχάς για τα δικαστήρια. Ήδη σήμερα παρατηρούμε σε πολλές έννομες τάξεις μια μεγάλη προθυμία των ανώτερων δικαστηρίων να παραπέμπουν στα Principles of European Contract Law²⁵. Το ίδιο ισχύει για έναν αυξανόμενο αριθμό των Προτάσεων των Γενικών Εισαγγελέων του ΔΕΚ²⁶, οι οποίοι ήδη προσαρμόστηκαν και με τα επιγενόμενα κείμενα, των οποίων μάλιστα κατά ενδιαφέροντα τρόπο κάνουν χρήση και εκτός του δικαίου των συμβάσεων²⁷. Σε μια Ευρώπη που αναπτύσσεται μαζί πρέπει να υπάρξει ή να δημιουργηθεί ένα ισχυρό μεθοδικό επιχείρημα υπέρ της παραπομπής στην επικρατούσα νομική άποψη στα κράτη - μέλη της Κοινότητας και τη δυνατότητα για αυτό προσφέρει πάντως το DCFR, ας ελπίσουμε σύντομα όμως και το CFR. Τα ανώτερα δικαστήρια δεν αντιμετωπίζουν εδώ και καιρό πλέον τις δικαιοσυγκριτικές παρατηρήσεις με ανυπέβλητες επιφυλάξεις²⁸, μόνο που το πρόβλημα έγκειτο μέχρι τώρα κατά κύριο λόγο στο ότι η ανάλωση του χρόνου για την ανεύρεση του απαιτούμενου για αυτό υλικού ήταν πολύ μεγάλη.

15. Τέλος, το CFR θα επιτελέσει μια ακόμη σημαντική περαιτέρω λειτουργία: τη λειτουργία να καταστήσει το ευρωπαϊκό ιδιωτικό δίκαιο αντικείμενο διδασκαλίας. Αυτό θα διδάσκεται σε όλα τα ευρωπαϊκά πανεπιστήμια. Ήδη σε αυτό το εαρινό εξάμηνο ορισμένες ευρωπαϊκές Σχολές έχουν ξεκινήσει μαθήματα με βάση την προσωρινή έκδοσή μας του DCFR· άλλες θέτουν στη διάθεση των φοιτητών τους

24. Επίσης το γαλλικό Υπουργείο Δικαιοσύνης προτίθεται να δημοσιεύσει προσεχώς στην ιστοσελίδα του μια κατ' εντολή του ανατεθείσα γαλλική μετάφραση των τριών πρώτων βιβλίων του DCFR.

25. Ιδιαίτερος εντυπωσιακή μέχρι στιγμής η νομολογία των ισπανικών ανώτερων δικαστηρίων, βλ. σχετικά *Vendrell Cervantes*, *The Application of the Principles of European Contract Law by Spanish Courts*, ZEuP 2008, 534 επ.

26. ΔΕΚ 15.11.2007, *Quelle AG v. Bundesverband der Verbraucherzentralen und Verbraucherverbände*, C-404/06 (Προτάσεις της Εισαγγελέως *Trstenjak*, Αριθμ. 44 με υποσ. 28); ΔΕΚ 10.4.2008, *Hamilton v. Volksbank Fildern eG*, C-412/06 (Προτάσεις του Εισαγγελέως *Maduro*, Αριθμ. 23-24 με υποσ. 9); ΔΕΚ 28.6.2007, *Bonn Fleisch Ex- und Import GmbH v. Hauptzollamt Hamburg-Jonas*, C-1/06 (Προτάσεις της Εισαγγελέως *Trstenjak*, Αριθμ. 68 με υποσ. 30).

27. Προτάσεις του Εισαγγελέως *Mengozzi* στην υπόθεση C-282/05, *Holcim v. Commission*, Αριθμ. 115 με υποσ. 58.

28. Το ζήτημα αν και υπό ποιες προϋποθέσεις επιτρέπεται να εισρέουν δικαιοσυγκριτικά επιχειρήματα στο αιτιολογικό των δικαστικών αποφάσεων, μόνο σπανίως εξετάζεται εμφανώς από τους δικαστές. Μια πρόσφατη εξαίρεση αποτελεί ο Lord *Reed*, *Foreign Precedents and Judicial Reasoning: the American Debate and British Practice*, 124 [2008] *Law Quarterly Review* 253-273. Οι εδώ αναφερόμενες μεθοδολογικές επιφυλάξεις θα πάνουν πλέον εντελώς να υφίστανται με το CFR.

περισσότερα αντίτυπα αυτής στη βιβλιοθήκη τους. Δεν θα έπρεπε πλέον κανείς να υποτιμήσει την ανάγκη της γενιάς των νομικών που μεγαλώνει, να μπορεί να σπουδάξει μέσα σε ένα πανευρωπαϊκό πνεύμα. Σε κάθε περίπτωση ελπίζουμε να έχουμε κατανοήσει και ενστερνισθεί σωστά τα σχετικά μηνύματα με το DCFR μας.

IV. Συμπέρασμα

16. Εμείς, οι συντάκτες του Σχεδίου, γνωρίζουμε φυσικά ότι δεν έχει γίνει παρά μόνο η αρχή. Προσωπικά εγώ έχω επιπλέον τη δυσάρεστη επίγνωση του γεγονότος ότι δεν είναι δυνατόν σε μια χρονικά περιορισμένη εισήγηση να εκθέσω τα περιεχόμενα του DCFR· η κριτική ανάπτυξη καθενός από τα βιβλία του προϋποθέτει την ατμόσφαιρα εργασίας ενός σεμιναρίου. Ίσως όμως θα έχουμε την ευκαιρία σε συνέχεια της εισαγωγής μου να εξετάσουμε εγγύτερα κάποια κατ' ιδίαν κείμενα, ιδιαιτέρως το βιβλίο VI για το δίκαιο των αδικοπραξιών, για το οποίο νομίζω ότι μου επιτρέπεται να υποστηρίξω ότι σε αυτό ανευρίσκεται μια σειρά καινοτόμων προσεγγίσεων. Είναι ένας τομέας του δικαίου που ξυπνά πολλά συναισθήματα και για το λόγο αυτό τότε μόνο μπορεί (ακόμη ή ξανά) να αναπτυχθεί πανευρωπαϊκά, όταν οι συμμετέχοντες ακούν με ιδιαίτερο τρόπο ο ένας τον άλλο και συνεργάζονται μεταξύ τους. Επιπλέον είναι όμως και ένα τόσο συναρπαστικό πεδίο δοκιμασίας, γιατί σε αυτό διαφαίνεται ιδιαιτέρως καθαρά πόσο σημαντικότερος μπορεί να είναι για κάποιους νομικούς ο συστηματικός τύπος από το ουσιαστικό περιεχόμενο. Πριν μιλήσουμε για μεμονωμένες διατάξεις, οι οποίες δικαιοπολιτικά είναι ιδιαιτέρως αμφιλεγόμενες, (γνωρίζω από προηγούμενες συζητήσεις π.χ. ότι στη χώρα σας το άρθρο VI-6:102²⁹ έτυχε μικρής μόνο επιδοκιμασίας) εμείς θα οφείλαμε –και με το εμείς εννοώ τους νομικούς του δικαίου των αδικοπραξιών στην Ευρώπη– να εισέλθουμε σε μια συζήτηση σχετικά με την επιλεγείσα συστηματική αφετηρία, τις αιτίες και τις δυσμενείς συνέπειες. Όλα τα υπόλοιπα είναι από τη δική μου σκοπιά συγκριτικά πολύ κατώτερης σημασίας, καθώς εν ανάγκη μπορούν να απαλειφθούν ανά πάσα στιγμή πατώντας το αντίστοιχο πλήκτρο του υπολογιστή.

17. Θα ήθελα να κλείσω με την πρόταση ότι εμείς, οι συντάκτες του Σχεδίου, δεν καταφέραμε να αποφύγουμε τη διανοητική σαγήνη, η οποία ενυπάρχει σε κάθε απόπειρα σύλληψης μιας πανευρωπαϊκής πρότυπης ρύθμισης. Στο τέλος όμως πρέπει πάντα να είναι και να παραμένει φανερό ότι το δίκαιο δεν υπάρχει για τους πανεπιστημιακούς καθηγητές, αλλά για τους πολίτες. Για το λόγο αυτό τολμώ την παράκληση να επωφεληθούμε της εύνοιας της ώρας και μαζί να βελτιώσουμε αυτό, που μόλις τώρα άρχισε.

29. Σημείωση της επιβλέπουσας τη μετάφραση: Το άρθρο VI-6:102 περιέχει τον κανόνα de minimis σύμφωνα με τον οποίο η επουσιώδης ζημία δεν αποκαθίσταται (de minimis rule: trivial damage is to be disregarded).